

ЗА ПЪРВИТЕ РАЗКАЗИ НА ДИМИТЪР ДИМОВ

Екатерина Иванова

В творческото развитие на Димитър Димов се очертават няколко етапа, които са представени от романите „Поручик Бенц“, „Осъдени души“, „Тютюн“, „Ахилесова пета“. В „Поручик Бенц“ авторът се интересува от човека сам за себе си, а социалните явления и политически събития са използвани предимно като своеобразна декорация. „Осъдени души“ разкрива едно ново авторско внимание, изострено за големите общественно-исторически и политически процеси и техните причини. Социалната окраска тук е само допълнение, продиктувано от острите обществени сътресения в Испания, в Европа и у нас по времето, когато се създава произведението. В „Тютюн“ Димитър Димов вече стои на марксистко-ленински идейни позиции и прави обект на своето художествено изображение най-актуални национални и общочовешки проблеми. С романа „Ахилесова пета“ писателят се заема, ръководен от живо чувство за гражданска отговорност. С него той се готви да вземе участие в разрешаването на големи болни въпроси, родени от един нов етап на нашето обществено развитие. Същевременно, макар и ясно обособени, тези периоди от творческото развитие на Димитър Димов са най-тясно свързани помежду си, представляват един постепенен преход от чистия интерес към човека и неговата сложна духовна същност към големите обществени сили и движения, които я определят. Неговите последователно появяващи се творби бележат непрекъснато възходящия път на художествената му и философска мисъл. По този път няма отстъпления и несполуки. Той се характеризира с непрестанно обогатяване на ума, с нови завоевания на духа, с новаторски търсения и открития — плод на неотслабващо творческо напрежение. Всеки нов момент в развитието на писателя е постижение за цялата ни литература.

Ако трябва да говорим за ранното творчество на Димитър Димов, безспорно тук ще отнесем романа „Поручик Бенц“, разказите „Севастопол, 1913 г.“ и „Карнавал“, както и пътеписа „Субтропични брегове“ — създадени през един период от около десет години.¹

През 1972 г. в кн. 2 на сп. „Литературна мисъл“ се появи статията на Любен Георгиев „Стихията на анализатора. Поглед към ранното творчество на Димитър Димов“. Тази статия авторът е поместил на челно място и в книгата си „Критически претворения“. С., БП, 1974 г. Тук той прави оценка на раз-

¹ Поручик Бенц. Роман, издаден през 1938 г. в София от Добромир Чилингиров; Севастопол, 1913 г. Разказ, отпечатан за пръв път във в. „Литературен глас“, бр. 476 от 15 май 1940 г. и за втори път във в. „Мир“, бр. 12 468—12 470 от март 1942 г. под заглавие „Шпионката“; Карнавал. Разказ, отпечатан във в. „Литературен глас“, бр. 543 от 18 февр. 1942 г. Субтропични брегове. Пътепис, отпечатан във в. „Мир“, бр. 12 623—12 628 от септ. 1942 г.

казите „Севастопол, 1913 г.“ и „Карнавал“.¹ Тази оценка предизвиква категорично несъгласие с нейния автор.

„Димитър Димов започва с разкази“ — такава е началото на споменатата статия. И така е построена тя — най-напред се разглеждат двата разказа, после „Поручик Бенц“. На какво основание прави това категорично заключение обаче, авторът не обяснява. От интимния тон, с който говори по-нататък за самопреценките на Димитър Димов, остава да се досетим, че такава изявление е направил пред него самият писател. Но веднага ще се резервираме. Известно е, че Димитър Димов се е отнасял твърде скъпернически към своя интимен писателски свят. Много малко хора са били негови довереници в това отношение. Извънредно важно в случая е какво точно е казал той, как го е казал и при какви обстоятелства.

Вярно е, че Димитър Димов започва с разкази, но това не са „Севастопол, 1913 г.“ и „Карнавал“. Ст. Топалджиков, негов съученик от Първа мъжка гимназия, знае за тези ранни опити на Димитър Димов. „Като ученик в седми клас — разказва той — Димов написа няколко разказа, които ми чете. Те представляваха някаква пикантерия из живота на проститутките. Героините имаха някакво сходство с по-късните му произведения. Разказите му бяха много, но не грубо сексуални. Тази сексуална подкладка тогава вървеше, харесваше се. Каза ми, че има намерение да пише нещо сериозно, вероятно е имал пред вид „Поручик Бенц“. Според Цено Ценов, съпруг на първата братовчедка на Димитър Димов Райна Харизанова, като студент Мишо пишел стихове и разкази, които често четели и обсъждали с жена му. „Аз не проявявах интерес към тях и затова не мога да кажа нищо за тематиката им. Ние не оценявахме първите му писателски изяви, смятахме го за фантазьор, понякога му се надсмивахме. Човекът, който пръв предусети големия му път и има най-много заслуги за това, че той стана писател, е майка му Веса Харизанова“ — си спомня Цено Ценов.

Вероятно още в тези ранни години Димитър Димов е имал амбицията да печата, но тъй или иначе това не му се е удавало. Не разполагаме с данни, които биха подсказали, че първите отпечатани разкази на Димитър Димов са създадени преди романа. Тъкмо напротив. Най-близките до него през оня период еднородно и категорично отхвърлят такава предложение. Проф. Борис Койчев смята, че двата разказа, за които става дума, са писани след 1939 г. „През август на 1939 г. — разказва той — бяхме събрали една младежка компания в нашата вила край Княжево. Бяхме взели и нещо за пиене. Момичетата накараха Мишо да разкаже нещо, което се готви да напише. Обстановката беше такава, че той трябваше да разкаже нещо сензационно. Мишеш нареди на мен и на един друг наш съученик да направим така: върху една здрава маса, на която се хранехме, сложихме два дървени стола един срещу друг и върху тях един градинарски стол със седалка от платно. Мишо се изтегна върху него и започна да разказва. Предаде сюжета на два разказа. Единия не помня, но в никакъв случай това не беше „Севастопол, 1913 г.“ или „Карнавал“, защото навярно още не беше ги замислил. Другият трябваше да се нарече „Къмпинаея гречелор“, което на румънски значело „гръцко село“. Действието се развиваше около един лагер за прокажени. Една от болните, увита в шал (в червен шал, ако се не лъжа), излиза нощем от лагера да търси мъже. Края не помня. Разказаното беше твърде екстравагантно и сензационно и тогава си помислих, че няма литературна стойност.“ Пак на Борис Койчев Димитър Димов е доверил, че случката, легнала в основата на разказа „Се-

¹ Прави впечатление, че в този анализ, посветен на ранния Димов, пътеписът „Субтропични брегове“ дори не се споменава.

вастопол, 1913 г.“, му е разказана в Бургас, където той работи като участъков ветеринарен лекар от февруари 1938 г. до март 1939 г. („Поручик Бенц“ излиза през декември 1938 г.). Проф. Моско Москов твърди: „Разказите си Димов писа при нас (като асистент във Ветеринарномедицинския факултет), след „Поручик Бенц“. Давал ми ги е да ги чета“. Неговите думи напълно се покриват със спомените на Калина Малина (вж. Димитър Талев, Св. Минков, Димитър Димов. В спомените на съвременниците си. С., БП, 1974), според която Д. Б. Митов, запознал се с Димитър Димов, след като прочел романа „Поручик Бенц“, му е поръчал за своя вестник най-напред разказа „Севастопол, 1913 г.“ и после „Карнавал“. Дори да предположим (макар че фактите са против такова предположение), че тези два разказа Димов е имал в ранни варианти, не можем да допуснем, че този тъй взискателен към себе си творец, вече автор на направил впечатление роман, не ги е подложил на преработка. А това означава, че в тоя вид, в който ги познаваме, те не могат да бъдат едно начало. И наистина един по-внимателен поглед върху творческото развитие на Димитър Димов ще открие в тези два разказа по-висока степен на художествена зрелост в сравнение с романа „Поручик Бенц“. Дори ако вземем за мярка само женския персонаж, трябва да признаем, че двете героини на тези разкази са по-близки до Фани Хорн от Елена Петрашева. В подкрепа на такова становище е и Нели Доспевска: „Нямам никакви спомени Мишо да ми е говорил едновременно и за двата разказа. Мисля, че най-напред ми прочете „Севастопол, 1913 г.“, дадохме го за печат и после, след известно време, ми прочете „Карнавал“. Ако и двата разказа са писани по едно и също време, той би ми ги прочел и двата, за да се посъветва кой от тях да отпечата най-напред. В същност, чисто литературно погледнато, вторият разказ е много по-зрял. В „Карнавал“ авторът е по-напреднал. Докато „Севастопол, 1913 г.“ е по-скоро реминисценция, „Карнавал“ има по-класически вид. В случая трябва да се съди от гледна точка на състоянието на тогавашната литература. Разбира се, сега Димов не би написал такова нещo. Но „Карнавал“ на времето ми хареса много. И не само на мене. На нивото на нашата литература тогава това беше рядък разказ.“ А ето и впечатлението на Калина Малина от „Карнавал“ в споменатата книга със спомени за Димитър Димов: „Чела го бях на коректура и отпечатан. Много ми хареса. Майсторски написан. . .“ Очевидно и Н. Доспевска, и Калина Малина в случая декларират не само едно лично виждане, но са изразителки и на оценката на литературните среди около в. „Литературен глас“.

Изхождайки от предпоставената теза, че разказите „Севастопол, 1913 г.“ и „Карнавал“ са първите литературни опити на Димитър Димов, Любен Георгиев ги окачествява като „плахи“, „наивни и сантиментално простодушни“. „В тях нищо не подсказва — пише той — за бъдещото развитие на таланта освен може би само едно — и в двата разказа вниманието на белетриста е концентрирано около образа на една силна и обаятелна жена, жена-фатум.“ В своята оценка той се базира на „снижождението“, с което самият им създател си спомнял за тези си рожби пред него.

Факти за отношението на Димитър Димов към написаните от него разкази има немалоко, но те трябва да бъдат правилно тълкувани. Димитър Димов безспорно е разбирал предопределеността на своя талант за големите епически форми. И никак не е случайно, че той „започва“ именно с роман. Около излизането на „Поручик Бенц“ Борис Койчев го убеждава да пише разкази. Тогава той му отговорил, че му допада голямата форма — романът. В това съзнание в същност се крие един от изворите на неговия „кураж“ да дебютира с роман, който така учудва Л. Георгиев. Разбира се, Димитър Димов не е могъл да се чувствава удовлетворен от постиженията си в областта на разказа след романа

„Поручик Бенц“ и още по-малко след романите „Осъдени души“ и „Тютюн“. От гледна точка на най-високите изисквания той е можел да отрича тези свои работи, но едва ли е губел мярка за достойнствата им. А да се каже, че е гледал със снизхождение на тези свои произведения, значи своеволно и безкритично да се приписват на Димитър Димов чужди оценъчни способности. Нели Доспевска разказва, че в годините, когато се счита още любител в писателското поприще, Димитър Димов критикува първите си творби с ясна представа както за техните недостатъци, така за качествата им. Освен това, ако един автор е в правото си да дава една или друга оценка на своите творби, изхождайки от каквито и да било съображения, литературният критик не бива да се подвежда, не би трябвало да греши. Защото тези разкази не са в никой случай посредствени и незначителни, най-обикновени начални опити. Те безспорно имат своите слабости. Но пък колко световноизвестни автори са се отличили с вулканична изява на блестящ писателски талант? В тях наистина се срещаме с елементи на сантименталност. Но тия елементи са плод не само на неопитност, а отразяват както особеностите на авторската личност, така и вкусовете на своето време. По-важното в случая е друго. Тук са налице всички предпоставки, без които големият творец е немислим — сила и дълбочина на мисълта, строго аналитично отношение към действителността и изключителна способност към обобщения, необикновено богати за възрастта наблюдения и впечатления, завидна култура, остър интерес към човека, сериозни познания в областта на много науки, свързани с него. Живнените проблеми не само че не са минавали незабелязано край автора, но от най-ранна възраст са го заставяли мъчително да търси тяхното разрешение. Нима може да бъде наивен един творец, който от първите си стъпки навлиза така смело и проникновено в сложните лабиринти на човешката психика? Не с наивност и простодушна сантименталност ни поразяват неговите първи разкази, а със зрелост, дълбочина и оригинален творчески подход. Тук се ражда Димитър Димов такъв, какъвто без затруднение можем да го открием във всичките му по-нататъшни работи. Тези творби са родствени с цялото творчество на писателя. Те са явен преход към романа „Осъдени души“. Разказите „Севастопол, 1913 г.“ и „Карнавал“, както и романът „Поручик Бенц“ и пътеписът „Субтропични брегове“ показват, че всички големи и самобитни начала в творчеството на Димитър Димов са заложили осезателно и смело в този „ранен“ период от неговото развитие. Кои са тези начала?

Силата на творческото въображение на Димитър Димов е общопризната. Но вече съществува, струва ми се, опасност тя да бъде абсолютизирана, като същевременно се омаловажава дълбоката и прецизна връзка, която творецът непрекъснато търси и поддържа с живота. В резултат на тригодишни проучвания съм събрала огромен материал, който показва колко строго и добросъвестно се е придържал Димитър Димов към житейската правда. Той пише само за добре познати неща и майсторски избягва неизвестните области. Неслучайно например в разказа „Севастопол, 1913 г.“ той не се занимава с описанието на нощния Париж. Подобни ходове могат да се открият и в „Осъдени души“, и в „Тютюн“. Жизнената достоверност в неговите произведения е и там, където на пръв поглед най-малко присъствува. Тя е сложила отпечатък и върху съдържанието и формата на разказа „Севастопол, 1913 г.“. По сведения на Н. Доспевска и Борис Койчев случката, залегнала в основата на тази творба, била разказана на Димов от един руснак-белогвардеец в Бургас. Най-вероятно е да е запазено и истинското име на разказвача, като се има пред вид увлечението на писателя по редките имена и фактът, че този Виктор Ефимич се появява отново десет години по-късно на страниците на „Тютюн“ като прислужник на Костов.

Появата на разказа „Севастопол, 1913 г.“ може да се свърже с увлечение-то на Димитър Димов (под влияние на един негов съученик) през годините на прогимназията и в ранните класове на гимназиалния курс по четиво и филми с булеварден, криминален и приключенски характер. Това влияние се долавя и в романа „Поручик Бенц“. Проф. Койчев обаче твърди, че никога не е наблюдавал у Димов особен вкус към подобен род литература или специален интерес към шпионажа. Вярно е, че Андерсон и ротмистър Петрашев работят във военното разузнаване („Поручик Бенц“), че подслушването е основно средство в ръцете на йезуитите („Осъдени души“), че „невидимите уши на гестапо“ всяват ужас („Тютюн“), че полицейската машина в Бразилия работи безупречно („Анатомът да Коста“). Но темата за шпионажа тук е разработена специално — за пръв и последен път в творчеството на Димитър Димов. Знае се също, че по-късно Димов никога не се е отзовавал на покани да напише подобен вид произведение. Съвсем очевидно при създаването на своя първи разказ Димов е бил заинтригуван не толкова от самата тема, колкото от острите и конфликтни жизнени ситуации, които тя му предлага и които обуславят един напрегнат външен и вътрешен драматизъм, така характерен за неговата проза. Своеобразният жизнен материал му е позволил да изяви себе си, да създаде едно чисто димовско произведение. Случката го е развълнувала с възможността, която му предоставя да размишлява по психологически проблеми, занимаващи го упорито. Борбата на „хладните разсъдъци“ го е привлякла в разказа на белогвардееца. Автоматизирането на човешката мисъл и воля, пълното ѝ подчинение на една чужда власт е за него проблемът в „Севастопол, 1913 г.“. В „Карнавал“ пък е показана обратната страна на явлението — личността се ползува от неограничена свобода, лишена от всякакви задръжки. Това е друг облик на духовната човешка същност, не по-малко интересен и като проявление, и като резултат. И в двата случая са наяве пораженията върху човека, които го извеждат от неговото душевно равновесие. Характерният за Димов вкус към мощни, необикновени, ярки драматични преживявания е предпоставка за създаването и на двата разказа. Димов никога не се спира при обикновеното и делничното. Още в първите му работи го занимава изключителното, яркото, съдбоносното.

Афинитетът на автора към силните усещания, към непознатото и загадъчното, магнетизмът, който излъчва на времето за него обществената върхушка, широкият му поглед към света са определили от най-ранна възраст интересите му към живото извън пределите на собствената му страна, поставени у него на високоинтелектуална основа. А може би още в годините на своята младост Димов е доловил по чисто интуитивен път, че закономерностите в буржоазното развитие се проявяват по-ярко в чуждестранните буржоазни среди. Така или иначе космополитизмът, една от най-характерните особености на писателя Димитър Димов, се очертава осезателно още при неговите първи прояви.

Л. Георгиев вижда връзката на двата разказа с бъдещите работи на Димитър Димов единствено в централните им женски образи. Необикновените и близки една на друга героини в творчеството на Димов отдавна са направили впечатление и на критици, и на читатели. Тяхното присъствие и тук е свършено очевидно и без преразказ на сродните моменти. И едната, и другата героиня са чисто димовски тип жени. Те са носителки на онова у жената, което едновременно е и привличало, и плашело писателя. Но като достоен партньор на своята „фатална“ героиня Димов създава в творчеството си и поредица от подобни мъжки образи. Тяхното могъщо дихание ни облъхва от страниците и на „Поручик Бенц“, и на „Севастопол, 1913 г.“, и на „Карнавал“. Макар и оставени на втори план, те занимават не по-малко авторовото творческо мислене и трасират пътя към Ередия от „Осъдени души“ и

Борис от „Тютюн“. Защото още в неговите първи творчески прояви интересът на писателя е насочен не към единичното, а към общото, към човешките типове. В тези разкази той ни поразява със своята едромащабност, с широкия си поглед върху действителността, със завършените си наблюдения и обобщения за даден тип човешко поведение и духовна същност. Писателят борави тук предимно с обобщения — разузнавача, бонвиваните, суетните жени, полудевствениците.¹ А повечето от героите му са безименни. Още в самото начало на разказа „Севастопол, 1913 г.“ става ясно, че интересът е насочен към определен вид характери, които импонира на автора. И едва тридесетгодишен той може да им даде най-лаконична и същевременно удивително правдива характеристика. Всеки елемент от поведението на героя е дешифриран с необикновена лекота. Неговата душевност е така прецизно разнищана, та още тези ранни творби оставят впечатлението, че нищо не може да избегне от пронизателния поглед на писателя.

Каква е тайната на Димовите герои, в които е заключена загадката на неговата творческа специфика? Как се ражда това странно, необикновено и трайно пристрастие у младия Димов към проститутки и прокажени,² безнадеждно болни, обречени шпионки, духовно и физически загиващи хора? Защо от първата му крачка негова стихия става психологията на обречения, философията на трагизма?

В този интерес на ранния Димов се събира като във фокус всичко видяно и преживяно, прочетено и научено в неговия дълбоко осмислен жизнен път. Той съзрява и се развива на една конкретна и специфична почва. Тук играят роля семейната среда и възпитанието, извънсемейното обкръжение, индивидуалните особености, интимните младежки преживявания, художественото четиво, биографиите на световноизвестни личности като леди Хамилтон и Лола Монтец, някои философски учения.

А как се извършват процесите на психологическия анализ в неговата творческа лаборатория, се пита Л. Георгиев, без да се опитва да си отговори. Дали чрез хладнокръвния страничен анализ или посредством съпреживяването на базата на родствени душевни състояния? Онези, които са успели да проникнат в интимните процеси на неговото вътрешно развитие, които познават условията за формирането на неговата личност, ще се съгласят, че тук са равнозначни и двата момента. Героите на двата разказа, за които става дума, също са заключили в себе си частици от духовния свят на своя автор. Както и в останалите произведения на Димитър Димов, самоанализата е важен момент в характеристиката на героите. Да се спомним например разсъждението в „Карнавал“ за „работливите и усърдни мъже, които стават добри специалисти“, за мъжете-жертви, които поради „липсата на сантиментален опит“ са „трагично беззащитни“. Или оценката в „Севастопол, 1913 г.“ за примера, който дава загиналият баща-офицер на своите деца. В тези два разказа може да се открие отзвукът на още толкова непосредствени изживявания.

Постиженията на Димитър Димов в областта на психологическото майсторство в ранните му разкази не са могли да не направят впечатление на Л. Георгиев. Но той е готов и да им се учуди, и едновременно с лека ръка да ги омаловажи. Твърдението, че „след блестящото развитие на психологизма

¹ Проф. Борис Койчев твърди, че този израз, дошъл от романа на В. Маргерит „Полудевственици“, много се харесал на Димов и влязъл в неговия речник.

² По спомени на близки Димов проявявал в годините на своята младост интерес към живота и психологията на проститутките, замислил разказ за един лагер на прокажени. „На няколко пъти ми е говорил — разказва Борис Койчев — за някакъв прокажен, когото бил виждал уж в Дупница. Обикновено започваше така: „Ти знаеш ли, че съм виждал...“ Това явно го вълнуваше.

в романистиката не представлява особена трудност да се опише настъпването на смъртта така, както го е описал Димитър Димов в „Карнавал“, удивлява със своята лековерност. Нима това може да бъде някакво обяснение на психологическите дълбочини, постигнати от Димитър Димов?

Отношението към човешката природа у Димитър Димов е поставено на задълбочена философска основа. Според твърдението на проф. Койчев той започва да се занимава с психоанализата във връзка със събитие в неговия интимен живот, станало през лятото на 1926 г. Фройдизмът събужда интереса му към други философски учения като бергсонизма, ницшеанството и към философията изобщо. Около 1941 г. увлечението му във философията може би секва за известно време, после се подема с нова сила и го съпътствува до края на живота му. Романът „Поручик Бенц“ — първата творческа проява на Димитър Димов — не е чужд на ницшеански настроения и фройдистки концепции. А в „Карнавал“ авторът се позовава на Фройд, често говори за „подсъзнанието“. Пак тук той определя своята творческа задача така: „Историята, която ще чуете, не е меланхолична реминисценция. Тя е просто жизнен опит, тема, която поставям за разискване. Нали търсим истината...“ Търсач на големите житейски истини и ценности — такъв е Димитър Димов от първата до последната своя творба. Затова именно от един най-обикновен, дори банален сюжет той успява да направи вълшебно огледало на света, в който зад привидно обикновените неща се крият страшни житейски истини.

Благодатна във всяко отношение се е оказала за писателя темата за туберкулозата. По онова време тя върлува безпрепятствено и всеки е бил свидетел на трагичния край на някоя от нейните млади и красиви жертви. В семейството на Димов починала от туберкулоза поетесата Екатерина Ненчева, съпруга на неговия вуйчо Иван Харизанов. За Димов, възприел от майка си ужаса пред болестите, туберкулозата открива подстъпите към най-дълбок човешки трагизъм. Но тук по-важно е друго. Обръщам се пак към спомените на проф. Койчев. У Димов той е наблюдавал някаква страст към нездравото — физически и душевно — у човека. Почти не помни да го е възхищавало човешкото здраве. Напротив, особена заинтересованост и вживяване е показвал към болното, към недъга. Може би е считал, че по-широко разпространеното е по-достъпно за възприемане, по-добре познато и е пресъздадено не един път в литературата и изкуството. А патологичното, отклонението от нормалното състояние на човека вследствие на физическо и нравствено изхабяване, неосъзнатият психически живот крият хиляди тайни, въпроси, загадки. Да проникне в тях, да ги извади на показ, да ги обясни — тази задача поставя пред себе си той. Затова светът на злото, проблемите на човешкото опустошение се изправят пред него в най-ранна творческа възраст с особена привлекателност. Свикнал да мисли аналитично, младият човек стига до извода, че не по-малко опасна от болестта на тялото е болестта на душата и тя трябва да се лекува, като се тръгне от първопричината. Съзнанието му е поразено от жизнените контрасти — драматични, трагични или трагикомични. Вълнува го несправедливостта на един свят, в който „бедняци с жизнени характери и превъзходно здраве“ са „смазани от варварската мизерия“, а щедро надарени с физическа хубост и материално обезпечени хора са обречени на смърт, способните млади и интелигентни мъже са „най-отвратителни мислещи същества“... където мирно съжителствуват възвишеното и низкото, красотата и гнилоост, любов и омраза. Прицел на неговото внимание са абсурдите. Мислител-философ, философ-поет, Димитър Димов още тук поставя един от основните проблеми, който преминава през цялото му творчество — за нещастния жребий на човека, жестоко притиснат от житейския валак; за живота, който винаги има последната дума и уви толкова често ни поднася не онова, за което сме

се родили, заставяйки ни да изпием чашата докрай; за вледеняващата душата самота в тоя шумен карнавал, където „обезумели маски прикриват условно трагедиите на живота“. И тъй като художникът Димитър Димов винаги съгъства бонте, концентрира енергията, изостря конфликтите, той не ще ни покори подобно на Чехов с тиха тъга по бавно чезнещата от света човешка красота. А ще събере застрашаващата човека гибел в едно, за да ни порази светкавично. И тази специфика на неговия творчески гений се проявява в пълната си сила още в първите му творби. Разтревожена мисъл за човека, загриженост за неговата съдба, страдание за неговото неосмислено битие, болка за разминаването му с щастието, сподавен протест срещу умъртвената жизнена красота, така необходими за света. Едно сърце, устремено към изящество, хармония и съвършенство, които постоянно му избягват. Една топла и уви огорчена човечност. Вдъхновен ценител на живота. Моралист от голям мащаб. Такъв е Димитър Димов в своите ранни творби. Затова в тях съжителствуват по своеобразен начин строгият реализъм с една лирична и романтична приповдигнатост, характерни за цялото творчество на писателя. Лирико-романтичният им патос е в подчертания и многозначителен контраст между красивото и грозното и в борбата между тях, в доверието на писателя в доброто начало у човека (прави впечатление мястото, което отделя на очите при изображението на психическия живот), в преклонението му пред съзвучието на цветовете, в природните описания, в авторовите размисли. . .

Не може да се говори за близостта между ранните и по-късните работи на Димитър Димов, без да се обърне внимание на природата в тях. Героите на Димов винаги наситят пространството около себе си с атмосферата на своя духовен живот, която естествено и неусетно се свързва със състоянията в природата — най-често в успоредица, по-рядко в контраст — и почти винаги пределно лаконично. Разказът „Севастопол, 1913 г.“ е поставен в една природна рамка, която така напомня Горкиевата „Старуха Изергил“ с тази близост до морето, в чиято нощна атмосфера преливат толкова естествено преживяванията на разказвач и слушател. Цялата природа е в чудна хармония с тях, поела ги е от разказа, обременена е от току-що разкритата нелепост на живота. Типично димовска прелест съдържа и бегло въведената природна картина в „Карнавал“ — изградена от багри, звукове и полутонове, от щедро бликаща атмосфера, закътала в себе си най-съкровени тайни на живота. В тези два разказа (както и в „Поручик Бенц“, и в „Субтропични брегове“) трепетният лиризм на Д. Димовата природа е пряк отзвук на най-чисти и девствени преживявания. Тук е заключено едно виждане на природата, типично за погледа на юношеството и ранната младост. И може би всичко е така романтично постигнато, защото копнежът е намерил осъществяване не в реалността, а се е сбъднал във въображението или е останал непостижим. А това е свързано с огромно напрежение на нравствените сили. Природата в творчеството на Димитър Димов е почувствувана с цялото негово същество. Природните му описания издават тайната на неговата голяма действена сила като писател. Тя е спотаена в хилядите неуволими, но функциониращи с необикновена чувствителност връзки на твореца с живота. А това са живителните сокове на неговото писателско майсторство.

Неслучайно Георги Стаматов му е допадал. Пред Н. Доспевска и проф. Койчев Димов се е възхищавал от него. Но между ранния Димов и завършения творец Стаматов има една съществена разлика, на която Л. Георгиев не обръща внимание. Неговата статия оставя впечатление за съзнателно търсено от автора на „Карнавал“ изобличение на „спарената и отровна атмосфера в тия хайлайфни среди“. В същност Г. Стаматов е убеден противник на обществото, което така страстно разголява и заклемява. Той е негов стра-

ничен безкомпромисен съдия. При ранния Димов нещата стоят малко по-другояче. Вярно е, че още в първите си творби Димитър Димов се отнася с резерв към охолното общество, което рисува, но дори когато го осмива и изобличава, в това едва ли има съзнателно и целенасочено вложен социален подтекст. Димов приема обществения ред такъв, какъвто е, дори съвсем естествено неговите авторски позиции са някъде сред хората на изобразяваните от него среди. Но през всичкото това време той не е заслепен от блясъка на това общество, а непрекъснато се вглежда проникателно в него, търси и от-крива неговите трагедии, атакува естетическите и етическите му устои, подчертава неговите противоречия. В тези ранни творби е показано едно критично отношение към представителите на господстващите кръгове, без обаче авторът да е техен враг и преднамерен изобличител. Както в „Поручик Бенц“, така и в „Севастопол, 1913 г.“, и в „Карнавал“ обществените процеси, историческата съдба на нацията са само фон. Те могат да имат отношение към сюжетното развитие на произведението, но повече не занимават автора. Неговата стихия са абстрактните психологически задачи, които все повече приковават авторовото внимание, както правилно е отбелязал Л. Георгиев, към „вечните черти“ на явленията и това именно осигурява един траен интерес към тази творба. Оттук започва она дълъг и сложен вътрешен път, който изживява писателят, преди да прегърне идеите на комунизма. Много са жалоните по него. И те са толкова по-важни, защото разкриват силата, искреността и здравината на неговите убеждения. И затова лоша услуга прави на автора Л. Георгиев когато, изхождайки от националната принадлежност на героите в „Севастопол, 1913 г.“, търсейки символичен смисъл в показаното сътрудничество на руското и френското разузнаване през 1913 г., прави поразяващи изводи за „основната идейна ориентация на автора“, за ранното му политическо съзряване, за втурването му още с първите си литературни опити в обществения живот и борби. Само един школски анализ на твърде ниско ниво може да „открие“ в „Севастопол, 1913 г.“ „един плах протест срещу войната“, който според Л. Георгиев се проявява за пръв път в творчеството на Димитър Димов. Първо, в този разказ нищо не е казано „плахо“ и, второ, за пръв път художествено засвидетелствувано отношение към войната изобщо Димов е изказал съвсем недвусмислено и много ярко в романа „Поручик Бенц“, едва ли обаче с цел да влияе на общественото мнение. С особено увлечение Л. Георгиев строи умозакljučения, под които няма реална почва. Излиза според него, че още преди „Поручик Бенц“ (преди 1938 г.), когато пише разказите си, Димов е бил правилно ориентиран срещу Втората световна война и нейните рицари и с перо в ръка ѝ се противопоставя. А когато през 1940 и 1942 г. издава първия си разказ, той се оказва принуден и успява да „завоалира“ най-фино всичко това и да се подиграе „с тъпите царски цензори“. Но ако тръгнем по пътя на тази елементарна и нямаща нищо общо със законите на художествената мисъл логика, ние ще бъдем озадачени, защото в „Поручик Бенц“ съчувствието на Димитър Димов е изцяло на страната на германския офицер, пък и немското офицерство е показано, общо взето, в благоприятна светлина. Какво ли не бихме „доказали“ по този начин, докъде ли не бихме стигнали! А истината е, че през този период от своето развитие Димитър Димов е аполитичен или в краен случай съчувственик на политическия кръг „Звено“. Това потвърждават неговите познати, съученици и приятели. Ще се позова само на Жули Левиева. Пред нея в Пловдив Димитър Димов е признал, че до Девети септември той не е бил „политически избистрен“, но бил много чувствителен към неправдата, пошлостта и гнилотата в обществените отно-

шения. Това се вижда и от писмата му до Борис Койчев,¹ за това свидетелствува и автобиографичният му роман „Ахилесова пета“. Самият писател не се стеснява от това положение, характерно за значителна част от нашата честномислеща интелигенция. Важното в случая е, че той винаги се е отличавал с материалистично мислене, с прогресивни възгледи, с верен усет за действителността, с аналитични способности и търсещ дух, което в края на краищата го довежда до марксистко-ленинския мироглед. Що се отнася до настроенията му по време на войната, той според Б. Койчев споделя мнението на болшинството от нашата интелигенция за ненамеса на България на страната на Хитлер. „Дори когато немците окупираха Франция и навлязоха в Египет — разказва проф. Койчев, — много хора се изплашиха, че хитлеристите наистина могат да победят. Димов запази вярата си. „Ами ако ги открият?“ — ми каза той.“ Но това, разбира се, още не значи, че в ранните си работи е вложил съзнателно антихитлеристки тенденции. И ако изобщо е необходимо да се търси обяснение на факта, че в първия разказ на писателя фигурира герой по народност русин, едно от разумните обяснения може да бъде това, че израснал в семейството на руски възпитаник, Димитър Димов още от малък навярно е оценил красотата и величието на руската душа. Що се касае до вестниците, дали прием на тези два разказа, и до техните редактори, трябва да се има пред вид следното. Вестник „Литературен глас“ на Д. Б. Митов не може да се нарече само франкофилски, тъй като неговият редактор е по убеждения комунист. Какви са били съображенията на Митов да приеме разказа? В средите на вестника романът „Поручик Бенц“ е събудил значителен интерес. На Д. Б. Митов вече е говорил за писателя проф. Тончо Радев, при когото Димитър Димов постъпва за пръв път на работа като асистент. Той се е срещал и с майката на Димов, която му направила силно впечатление. На в. „Литературен глас“ редовно сътрудничи Нели Доспевска, която от 1939 г. е тясно свързана с Димитър Димов. Безспорно за редактора не ще е било без значение с каква идейност разказ печата, но едва ли ще е погледнал безразлично и на литературните достойнства или недостатъци на разказа.² Колкото се отнася до сътрудничеството му във в. „Мир“, нещата стоят така. Един от редакторите на в. „Мир“ по това време е Петър Тасев, по-късно негов главен редактор. Той е съпруг на първа братовчедка на писателя по майчина линия. Съвсем естествено е Димов да проникне във вестника чрез него.

Първите разкази на Димитър Димов сами говорят за автора си и чрез своя език и стил. В тях Любен Георгиев констатира „наченките на едно афористично мислене“, но не се спира при този факт. В същност синтетичното и афористично мислене на Димитър Димов се налага в произведенията му от ранния период като една от най-характерните техни особености.³ Още при първите си стъпки той изненадва с овладения диалог, със свой стил.

Димитър Димов е автор, чиито достойнства като творец не са на повърхността на неговите творби. Твърде богати и дълбоки, те не могат да бъдат оценени при един бегъл поглед. Важна предпоставка е предварителното опознаване сложната личност на твореца и процесите на нейното изграждане.

¹ Вж. „Из архивата на Димитър Димов“. — Пламък, 1971, кн. 15, и „Писма на Димитър Димов“. — Литературна мисъл, 1971, кн. 6.

² В спомена на Калина Малина, за който вече стана дума, се намира отговор на този въпрос. Още след „Поручик Бенц“ Д. Б. Митов оценил Димитър Димов като „много талантлив писател“ и изхождайки от тази оценка, му поръчал разказите.

³ Според близки на писателя още в ученическата си възраст Димов имал навика да мисли афористично и в обикновен разговор. Тази негова склонност се засилвала в присъствието на чужди хора.